

Mineritul de sare în Evul Mediu în Transilvania și Maramureș

1. Schiță istorică

În evul mediu, în Bazinul Carpatic cele mai importante ocne de sare se găseau în Transilvania (la Turda, Dej, Sic, Cojocna, Ocna Sibiului) și în Maramureș (la Coștiui și la Rona). Ocne mai puțin importante se găseau și lângă Ghiurghiu și Bistrița, iar un puț de apă sărată la Sôvár (Slovacia).

Primele mențiuni scrise din evul mediu referitoare la exploatarea sării se găsesc într-o însemnare referitoare la anul 892. Conform acesteia, regele francilor i-a cerut hanului bulgar să nu îngăduie vânzarea sării în Moravia. Această sare provenea sau din Transilvania, sau din Maramureș, aceste ținuturi fiind stăpânite de bulgari în acea vreme. Ungurii, de asemenea, încă de la începutul stăpânirii lor în Bazinul Carpatic, au extras sare: prima mențiune în acest sens o conține Legenda sfântului Gerard, care pomeneste că Ahtum a vămuit sarea regală care era transportată pe Mureș, eveniment petrecut în jurul anului 1000. În Maramureș, exploatarea sării a început probabil abia în sec. al XIII-lea. Până în primele decenii ale sec. al XIV-lea, majoritatea ocnelor erau în proprietatea regilor Ungariei, pe baza faptului că ei dețineau terenurile pe care se aflau aceste mine, însă după aceasta regii au posedat toate ocnele în virtutea dreptului regalian.

În secolele XI-XIII sarea era pusă în vânzare sau de către puterea regală în depozitele regale de sare, administrate în mare parte de către musulmani și evrei, sau în colaborare cu instituții ecleziastice, cărora regii le-au donat importante cantități de sare sau chiar ocne. În cel de-al doilea caz slujbașii regali aveau dreptul să cumpere la un preț convenit atâta sare câtă doreau, iar cantitatea rămasă se putea vinde liber. Despre cantitatea de sare primită de biserici ne putem face o imagine pe baza acordului de la Bereg din 1233 încheiat între rege și biserică, în care cele 29 instituții religioase nominalizate primeau în total 143000 bucăți de sare - dar nu toate bisericile care primeau sare erau trecute în listă. În cele din urmă în sec. al XIV-lea exploatarea și desfacerea sării a ajuns să fie organizată exclusiv de către puterea centrală prin niște instituții proprii, numite cămări de sare. Acestea au fost reorganizate în 1397, reformele aduse atunci rămânând în esență în vigoare până la sfârșitul evului mediu. În anul amintit s-a hotărât interzicerea importului de sare în teritoriile aflate peste râul Sava, s-au înființat 14 noi cămări, s-a fixat prețul sării, precum și limitele jurisdicției cămării din Maramureș între râurile Tisa și Zagyva (în mare partea estică a Slovaciei).

Pentru redresarea tezaurului aflat într-o situație foarte precară în epoca Jagellonienilor (1490-1526), mai precis pentru a spori veniturile, s-au elaborat câteva proiecte de reformă financiară și la începutul sec. al XVI-lea, care au vizat și transformarea organizației cămărilor de sare. Planul din 1513-1514 viza închiderea ocnelor mai mici (în Transilvania cele din Sic și Cojocna) și a mai multor cămări din țară pentru a reduce cheltuielile și se dorea și interzicerea plăților cu sare. Cel din 1521 a prescris unificarea mărimii bolovanilor de sare, fixarea prețului acestuia, interzicerea plății cu sare și închiderea tuturor cămărilor, astfel comercializarea sării devenea liberă. Aceste planuri însă nu s-au realizat, sau au fost puse în practică numai pentru o foarte scurtă perioadă.

2. Tehnologia exploatării, transportul și vânzarea sării

Sarea se exploata în ocne având formă de clopot: minerii, începând de la suprafață au

săpat un puț perpendicular relativ îngust până ce au ajuns la masivul de sare, de unde au început să lărgescă treptat suprafața de exploatare de o formă circulară alcătuind o boltă, care boltă era necesară pentru a nu se prăbuși ocna.

Sarea a fost desprinsă prin forma unor blocuri mari bătând niște icuri în masiv cu ajutorul unor ciocane, după care aceste blocuri au fost tăiate în ocni în cuburi cu ajutorul unor târnăcoape. Cuburile de sare în Transilvania erau tăiate în două mărimi: cubul mare se numea sarea de căruță (sal currualis), pentru că era transportat pe uscat cu căruțe, iar sarea mică se numea sarea de luntre (sal navalis), fiindcă era transportată pe apă cu ajutorul luntrelor. Mărimea bucăților de sare varia de la cămară la cămară, de exemplu sarea de căruță avea o greutate de aproximativ 8,6 kg la Turda și 10,8 kg la Ocna Sibiului, iar cea navală în târgurile amintite 2,7 kg, respectiv 4,9 kg. În Maramureș în schimb se pare că cuburile de sare aveau o singură greutate. Deoarece regulamentul din 1397 amintea numai un singur tip de sare, se pare că numai după acest an, într-o dată deocamdată necunoscută, au apărut cele două tipuri de sare. Fărâmtura produsă cu ocazia tăierii sării, numită sarea mărunță (sal miliatus) nu se punea în vânzare, deși Sigismund de Luxemburg (1387-1437) dorea să schimbe această cutumă dezavantajoasă tezaurului. În ocni iluminatul era asigurat de către opaițe cu seu sau lumânări. Sarea era scoasă la suprafață cu ajutorul unei mașini numite „*gepel, kepel*”, după expresia maghiară cu înțelesul de mașină, „*gép*”. Acest aparat era de fapt un vârtel tras de 6-8 cai, compus dintr-o construcție piramidală de lemn, de care erau legați printr-o funie lăsată perpendicular în ocni niște saci de piele, în care era pusă sarea tăiată. Tăietorii de sare coborau în ocne și ieșeau la suprafață pe niște scări de lemn. Munca minerilor era îngreunată de către apariția apei de subsol după o anumită adâncime, care varia de la ocne la ocne. Apa de subsol era scoasă afară din ocne tot cu ajutorul vârtelului.

O imagine despre felul cum arăta o ocni medievală ne putem face pe baza unei descrieri a ocnelor din Turda din 1528. La această cămară două ocne erau în funcțiune, aflate la răsărit de oraș pe o colină mică și așezate una de alta la aproximativ 30 de pași distanță. Fiecare dintre mine avea 3 puțuri, dispuse în triunghi, la o distanță de un stânjen. Pe unul se scoteau la suprafață blocurile de sare, sarea sfărâmată în timpul tăierii și apa. Prin celălalt coborau în ocne tăietorii de sare pe niște scări, iar cel de-al treilea era folosit pentru coborârea unui cazan mare de aramă cu ajutorul unui vârtel manual, în care se făcea foc pentru purificarea aerului din ocni de duhoarele care emanau din roci. O a treia ocni se afla la o distanță de o arbaletă de acestea, părăsită anterior, care de atunci s-a umplut cu apă. Una dintre ocne avea o adâncime de aproximativ 70 de stânjani, cealaltă o adâncime de aproximativ 30 de stânjani, iar sarea se afla la circa 15 stânjani de suprafață.

Sarea scoasă la suprafață era aranjată de către miliariști sau zilieri în grămezi. La Turda uneori grămezile erau acoperite cu paie și împrejmuite cu gard, altădată aceste metode de protecție lipseau, sarea fiind lăsată sub cerul liber, expusă la ploi. Astfel, de multe ori sarea se strica și se topea, ceea ce provoca mari pagube cămării. Pentru a evita pagubele și ca sarea să nu mai fie furată s-a hotărât să se ridice magazii.

De la magazii sarea era transportată pe uscat cu căruțe, sau pe apă, cu luntre, preferându-se cea de-a doua modalitate pentru că era mai puțin costisitoare. Sarea din Transilvania era transportată pe râurile Mureș și Someș, respectiv pe fluviile în care acestea s-au vărsat (Tisa și Dunărea), iar cea din Maramureș pe Tisa. De exemplu, sarea din Turda până la Mureș era transportată de către cărauși locali, aceasta fiind o obligație a lor, ei putând fi constrânși la transport de către slujbașii cămărașilor. Pe Mureș sarea era dusă mai departe cu luntre construite în Turda. Construcția acestora trebuia planificată din timp, fiind nevoie de scânduri pregătite cu un an înainte, altfel s-ar fi putut ajunge la situația neplăcută de a nu exista nici o luntre de transport, cum s-a întâmplat de exemplu în 1552. Erau mai multe tipuri de luntre, mari și mijlocii, de același fel și formă ca plutele foarte mari, și bărci

mai mici, numite “*koczy*”, pe care luntrașii le foloseau pentru transportul sării lor. Luntrea cea mare de Turda de exemplu avea o lungime de circa 9,4 m și o lățime de 4,7 m, pe care încăpeau 20000-22000 sau chiar mai multe blocuri de sare mărunță și 7000-9000 blocuri de sare de căruță, adică circa 60 de tone sare. În general, corăbiile porneau după Paști, când apele Mureșului începeau să crească, iar într-un an se pornea de două ori. Înainte de plecare drumul naval era eliberat de eventualele trunchiuri de copaci căzute în fluviu. Drumul până la Lipova cerea aproximativ 7 zile.

Sarea se vindea la cămărilor unde se exploata acest minereu. În 1397 prețul a 100 de bucăți de sare era de 1 florin, la începutul sec. al. XVI-lea 3 florini (sarea de căruță). Sarea navală nu era comercializată direct, ea servind la plata soldaților, prețul a 100 de drobi fiind calculat la 5 florini. Prețul acestui articol însă creștea foarte mult cu distanța la care era transportat, de exemplu în 1397 la granița de vest a Ungariei sarea costa de cinci ori mai mult, ca la ocne.

3. Administrația

Exploatarea și comercializarea sării se realiza în cadrul cămărilor de sare (*camera salium*), care au împânzit întregul regat. Excepție au format scaunele secuiești, unde sarea era exploatată liber de către secui (până înăbușirea în sânge a răscoalei lor din 1562, când acest privilegiu al lor era șters și s-a format și acolo o cămară). Istoriografia a semnalat cămări într-un număr de 66 de localități, majoritatea în așezări urbane (26% în orașe libere regale, 64% în târguri și numai 9% în sate), care se aflau în general pe lângă importante rute comerciale sau la intersecția acestora. În fruntea cămărilor stătea un cămăraș (*camerarius*, numit câteodată comite sau vicecomite al cămării sau vicecămăraș), iar în fruntea tuturor cămărilor un comite al cămărilor regale de sare (*comes camerarum salium regalium*). În general la începutul sec. al XV-lea acesta era conducătorul întregii cămări din regat, dar în general erau doi astfel de comiți, dintre care unul răspundea de cămările din Transilvania și de cele subordonate acestora, iar celălalt de cele din Maramureș. Până la reforma financiară a lui Mathia Corvinul (1458-1490) comiții cămărilor erau numiți de către rege, iar după reformă de către tezaurier. Cămărașii aveau și atribuții judecătorești pe teritoriul cămării, dar diferențele ivite între orășeni și slujbașii cămării judecau juzii localităților împreună cu judecătorii aleși ai tăietorilor. Aceștia din urmă hotărau singuri numai în chestiuni minore.

Exploatarea propriu-zisă a sării era efectuată de către tăietorii de sare (*incisores salium*), care erau de două feluri: localnici și străini. Primii erau numiți și “*tăietori pe postav*”, din cauză că ei primeau 8 sau 9 coți de postav pentru o haină, în schimbul căreia ei erau obligați să lucreze în ocne timp de un an în fiecare zi lucrătoare, la care puteau fi constrânși și cu forța. Tăietorii străini erau scutiți de această obligație. Tăietorii de sare erau descriși ca niște oameni îndărătnici, răi și săraci, care după ce au primit banii pe munca lor, imediat îi beau. Ei aveau un conducător, numit jude, care îi reprezenta pe mineri, le rezolva toate treburile publice care îi priveau, le transmitea ordinele conducerii și avea grijă de îndeplinirea acestora. Meșterul minei era conducătorul lor profesional. Despre numărul tăietorilor de sare avem informații numai din mijlocul sec. al XVI-lea referitor la cei angajați la unele cămări din Transilvania: atunci, la câte o cămară lucrau în general între 40 și 70 de tăietori, deci numărul lor total se poate estima la aproximativ 250 - 300 de persoane.

Minerii erau plătiți pe baza cantității sării exploatate: în 1435, în Maramureș, pentru tăierea a 100 bucăți de sare ei primeau 8 denari, în 1491 în Ocna Sibiului 10 denari, în 1498 în Maramureș și în 1528 în Transilvania 20 denari (ca termen de comparație amintim că la începutul sec. al XVI-lea un zilier primea pe zi în general între 6 și 10 denari, un soldat pedestraș primea pe o lună 2 florini, unul călăreț 3 florini). Minerii însă trebuiau să taie pe deasupra celor 100 de bucăți de sare încă 18 drobi: 8 pentru ca comercianții să vină la cămară în profida vămilor existente, iar 10 bucăți pentru că mulți drobi s-au spart sau nu au avut mărimea corespunzătoare, sau pentru că erau și bucăți de sare care conțineau și pământ, care

nu se cumpăra. Pe de altă parte tăietorii de sare însă mai primeau cu ocazia celor patru sărbători mari (Crăciun, Paști, Rusalii și ziua Tuturor Sfinților) și un butoi de vin, un bou și 100 de pâini, iar la unele cămări încă un butoi de vin la instalarea unui nou cămăraș. La Turda, de exemplu, pentru stimularea tăietorilor s-a obișnuit să dea ajutoare (subsidii) aproape în fiecare duminică sau zi de sărbătoare; ca ajutoare minerii au primit de fiecare dată vin, pe lângă care câteodată au mai primit și un bou sau niște oi.

Pe lângă mineri la exploatare lucrau și alte categorii de muncitori. Dintre ei un grup aparte îl alcătuiau cei care lucrau la mașina de extragere, alcătuit din slugi (*famuli*), care ajutau la scoaterea sării la suprafață, *“rotari”* (*kerekiste*) sau *“miliarști”* (*miliariste*), care au încărcat sarea și apa în mașina de extragere, *“kepeliste”*, care îngrijeau și conduceau caii folosiți la mașina de extragere. Seul necesar luminării în ocne era împărțit minerilor de către distribuitorul seului. Fierarii reparau și câteodată confecționau uneltele necesare la tăierea sării. Sarea transportată pe apă era încredințată navigatorilor numiți *“celeriste”* (*celleriste*), numărul cărora ajungea până la 80-100 de persoane. Conducătorii lor erau decanii, cu care tratau cămărașii când doreau să trimită sarea cu nave.

Personalul administrativ de la fiecare cămară era alcătuit dintr-un ofițer (*officialis*), un contabil (*rationista*), ajutat de către un scrib (*scriba*), un *“magulator”*, care ținea evidența sării tăiate (cuvântul *“máglya”* în limba maghiară însemnând grămadă, în care era pusă sarea), un distribuitor de bani, care plătea pe loc tăietorii, odată ce blocurile de sare erau aduse la suprafață și numărate și un sigilator (*sigillator*), care punea pecetea pe actele eliberate. Pentru deservirea persoanelor amintite anterior la casa cămării erau angajați și câte un bucătar, chelar și grădinar.

4. Producția de sare

Despre producția de sare s-au păstrat doar câteva registre, toate din secolele XV-XVI. Din aceste socoteli știm că în 1494 la cămara din Maramureș au fost tăiate 526927 drobi de sare, circa 5796 tone. În cămările transilvănene în 1515 au fost exploatate 2537916 de cuburi, în anul financiar 1532-1533, fără producția din Ocna Sibiului, 1430525 de cuburi. Știind că la Ocna Sibiului între august 1528 și iunie 1529 au fost tăiate 283855 bucăți, în anul financiar 1534-1535 180943, producția transilvăneană în jurul anului 1530 se poate estima la circa 1,6-1,7 milioane de bucăți de sare, adică circa 11000 de tone.

În profida interdicțiilor se mai și importa sare în regat, și anume din Austria, Polonia și litoralul adriatic în regiunile limotrofe. Sarea se exporta numai într-o direcție, anume în Peninsula Balcanică, prin Bosnia și Serbia. Despre export avem date numai din începutul sec. al XVI-lea: între august 1514 și martie 1516 la vama Smederovo, aflată lângă Belgrad s-a exportat o cantitate estimată între 226 și 266 tone de sare.

5. Veniturile din sare

Veniturile din sare alcătuiau, după taxe, a doua cea mai mare de sursă de venit a regatului. În timpul lui Béla III. (1172-1196) vistieria regală a încasat din sare anual 16000 de mărci de argint, în epoca lui Sigismund de Luxemburg aproximativ 100000 de florini, pe baza unui raport datat între 1461 și 1463 între 80000 și 100000 de florini, a unui altui raport din 1475 80000 de florini. La începutul secolului al XVI-lea veniturile din sare au scăzut drastic: în 1516 la suma de 25000, iar în 1519 la numai 14000 florini. Sub Béla III aceste venituri au reprezentat circa 7% din bugetul total al trezoreriei, sub Mathia Corvinul (1458-1490) 13%.

La evaluarea veniturilor din sare însă trebuie luat în considerare că importante cantități de sare erau vărsate diferitelor persoane și instituții, fără ca valoarea acestora să apară în socoteli. Astfel nobilii primeau gratuit cantitatea de sare necesară pentru nevoile caselor lor, iar sașii transilvăneni precum și locuitorii târgurilor unde se exploata sare aveau privilegiul de a tăia anual gratis sare pe durata unei săptămâni. Pe lângă acestea, ostașii care serveau la paza hotarelor sudice și mulți demnitari regali principali primeau o parte a sala-

riului lor în sare, dar pe baza unor donații regale și o serie de persoane și instituții eclesiastice aveau dreptul la anumite cantități de sare. Valoarea totală a tuturor acestor cantități de sare nu se știe, dar valoarea lor se ridica la sume importante: de exemplu soldații trebuiau să primească în anul 1504 sare în valoare de 20588 florini, iar pe baza unui alt plan bugetar alcătuit probabil în 1511, în valoare de 21484 florini, care echivalau cu 18, respectiv 15% din salariul total al acestora. Cantitățile de sare care erau folosite pentru asigurarea exploatării și care erau date prin transfer erau de asemenea semnificative. Ca exemplu putem aminti cazul cămării din Maramureș din anul 1494, unde pentru funcționarea cămării era cheltuită 44% din sarea livrată: 16% era dată angajaților cămării (ca plată), 4% pentru transport, 24% pentru întreținerea cămării și pentru procurarea diferitelor materiale necesare funcționării cămării (fier, ceară, etc.), prin transfer s-a dat 18,5%, și numai 13% era vândută pe credit, iar abia restul de 19% a fost transportată la camerele filiale.

Zsolt Simon

Bibliografie selectivă

Doboși, Alexandru, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI.)*. Studii și cercetări de istorie medie 2 (1951): 125-166.

Draskóczy István, *Das königliche Salzmonopol in Ungarn in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. In: *Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich*, herausgegeben von Tilmann Schmidt, Péter Gunst. Debrecen 2000: 133-143.

Draskóczy István, *Erdély sótermelése az 1530-as években*. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. (Studia Miskolcinsia 5.) Szerk. Bessenyei József, Horváth Zita és Tóth Péter. Miskolc 2004: 25-70.

Draskóczy István, *Szemponatok az erdélyi sóbányászat 15-16. századi történetéhez*. In: *Studia professoris-professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor -

Draskóczy István - Jancsó Éva. Bp. 2005: 83-117.

Hóvári János, *Az erdélyi só a török Szendrőben*. In: *Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára*. (Társadalom-és művelődéstörténeti tanulmányok 6.) Bp. 1989.

Iványi Béla, *Két középkori sóbánya-statutum*. Századok 45 (1911) 10-30, 98-113, 187-195.

Kubinyi András, *Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter*. In: *Stadt und Salz*. Herausgeben von Wilhelm Rausch. Linz 1988: 213-232, 293-294.

Kubinyi András, *Die königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters*. In: *Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte*. Herausgeben von Jean-Claude Hocquet, Rudolf Palme. Berenkamp 1991: 261-270.

Paulinyi Oszkár, *A sóregálé kialakulása Magyarországon*. Századok 58 (1924): 627-647.